

## İSLAM-OSMANLI HUKUKUNDA KÜÇÜK ÇOCUKLARIN İRTİDADI

## APOSTASY OF YOUNG CHILDREN IN ISLAMIC-OTTOMAN LAW

Abdussamed ATASOY\*  

## Makale Bilgi

Gönderi: 14/11/2023  
Kabul : 11/06/2024

## Anahtar Kelimeler

*İslam ve Osmanlı  
Hukuku,  
Çocuğun İrtidadı,  
Mürted Çocuk,  
Temyiz ve Buluş,  
İhtida.*

## Article Info

Received: 14/11/2023  
Accepted: 11/06/2024

## Keywords

*Islamic and Ottoman  
Law,  
Apostasy of a Child,  
Apostate Child,  
Maturity and Puberty,  
Conversion.*

## Özet

İrtidat: Bir Müslümanın İslam dininden çıkmasıdır. İslam hukukunda mürtedlere ve irtidatın hükümlerine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak çocukların irtidatına ilişkin Türkçe müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Mümeyyiz çocukların İslam'a girmesi ve irtidadı hususunda mezhepler arasında ve hatta aynı mezhebin içerisinde mezhep alimlerinin farklı içtihatlarının olması dikkat çekicidir. Osmanlı hukukunda fetva kayıtlarında ve sakk kitaplarında çocukların irtidadı ve bunun sonuçlarına ilişkin örneklerin yer alması, bu konunun önemini ortaya koymasından dolayı önemlidir. Henüz balığ olmayan çocukların irtidadı sonucunda ölüm cezası verilemez. Cumhura göre bu çocuklar İslam'a dönmeleri için zorlanırlar, gerekirse güvenlik tedbirleri olarak hapsedilirler. Çocukların ebeveynlerine tabi olarak Müslüman kabul edilmeleri veya mürted kabul edilmeleri ile kendi kararları ile irtidat etmeleri sonuçları bakımından farklılık arz eder. Çocukların Müslümanlığının geçerli kabul edilip edilmemesi onların din değiştirmelerinin irtidat kapsamında olup olmasını da doğrudan etkiler. Çalışmamızda İslam hukukunda henüz balığ olmayan çocukların Müslüman olmaları, irtidat etmeleri, bunların geçerliliği ve hukuki sonuçları incelenmiştir. Mürted çocuklara verilebilecek olan ceza ve güvenlik tedbirlerinin neler olduğu hususu incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı dönemi fetva kitapları ve sakk kitaplarında çocukların irtidatına ilişkin kayıtlar İslam hukukuna uygunluk bakımından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda fetva kitaplarında, sakk kitaplarında ve mahkeme kayıtlarında, irtidatın etkisi bakımından çocukların irtidadı hususunda Hanefi mezhebinden ziyade Şafii mezhebi görüşüne yakın bir yaklaşımın sergilendiği, çocukların irtidadı ve bunun hükmü bakımından ise Hanefi mezhebine uygun bir yaklaşım sergilendiği anlaşılmıştır.

## Abstract

Apostasy: A Muslim leaving the religion of Islam. There are many studies on apostates and the provisions of apostasy in Islamic law. However, there is no independent study on children's apostasy in Turkish. It is noteworthy that there are different jurisprudence among sects and even within the same sect regarding the conversion to Islam and apostasy of minors. The fact that there are examples of children's apostasy and its consequences in fatwa records and saqq books in Ottoman law is important in terms of revealing the importance of this issue. The death penalty cannot be imposed for the apostasy of children who have not yet reached the age of puberty. According to the majority, these children should be forced to convert to Islam and, if necessary, imprisoned as a security measure. There is a difference in terms of the consequences of children being accepted as Muslims or apostates subject to their parents and apostatizing of their own accord. Whether or not children's Islam is accepted as valid directly affects whether or not their conversion is within the scope of apostasy. In this study, the Muslim conversion and apostasy of underage children, their validity and legal consequences are examined in Islamic law. The penalties and security measures that can be given to apostate children are examined. In addition, the records regarding the apostasy of children in the Ottoman period fatwa books and saqq books were evaluated in terms of compliance with Islamic law. As a result of these evaluations, it is understood that the fatwa books, saqq books and court records show an approach closer to the Shafii school of thought rather than the Hanafi school of thought regarding the conversion of children in terms of its effect on apostasy, and an approach in line with the Hanafi school of thought regarding the apostasy of children and its ruling.



Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

\* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.

Atıf Şekli | Cite As: ATASOY, Abdussamed, "İslam-Osmanlı Hukukunda Küçük Çocuğu İrtidadı", İnÜHFD, 15(1), 2024, s.253-266.

İntihal | Plagiarism: Bu çalışma intihal programında kontrol edilmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been controlled via plagiarism software and reviewed by at least two blind referees.

#### **EXTENDED SUMMARY**

The dictionary meaning of apostasy is "turning from one thing to another". As a jurisprudential term, apostasy means "turning away from the religion of Islam and turning to disbelief and disbelief, whether by intention or by a disbelieving act or word, whether it is said in mockery, out of spite or out of belief".

There are many studies on apostates and the provisions of apostasy in Islamic law. However, there is no independent study on children's apostasy in Turkish. It is noteworthy that there are different jurisprudence among the sects and even within the same sect regarding the conversion of children to Islam and apostasy. The fact that there are examples of children's apostasy and its consequences in fatwa records and sakk books in Ottoman law is important in terms of revealing the importance of this issue.

Since the subject of our study is the apostasy of minors, especially the periods of appeal and puberty are important in terms of determining the verdict. For this reason, we will first briefly give information about the periods of appeal and puberty, which are among the stages of childhood. In order to talk about apostasy, a person must be a Muslim. This is because changing the religion of a non-Muslim does not constitute apostasy. For this reason, in order to reveal the effect of the age of puberty on apostasy, the views of those who accept and those who do not accept that children become Muslims and assume responsibility as Muslims are presented. Then, the views of those who accept and reject the apostasy of children, and finally, the punishments that can be given to apostate children are examined. After evaluating the different jurisprudence in Islamic law, the apostasy of children in Ottoman law is analyzed. In this context, firstly, the fatwas on children's apostasy in the Ottoman period fatwa books were evaluated. Subsequently, the relationship between the acceptance or non-acceptance of children's apostasy and the ruling on the acceptance or non-acceptance of children's Islam, and thus the relationship between children's conversion and apostasy in the Ottoman period was revealed. Finally, remarkable examples of children's apostasy in sakk books and court records are included and these examples are evaluated.

There are three different opinions about the Islam and apostasy of children who are able-bodied (children who have the power of appeal but have not yet reached the age of majority). According to the first view, both their Islam and apostasy are valid. According to the second view, their Islam is valid but their apostasy is invalid. According to the third view, both their Islam and their apostasy are invalid. There is unanimity among the sects that the conversion to Islam and apostasy of children who are incompetent (children who do not have the power of appeal) is invalid.. According to Ebu Hanife and Imam Muhammed, both the Islam and apostasy of children who are competent are valid. Although there are different narrations, according to the preferred narration, the Malikis and Hanbalis agree with Ebu Hanife. According to Imam Şafiii and Züfer, neither Islam nor apostasy is valid for children until they reach puberty. According to Ebu Yusuf, before puberty, children's Islam is valid, but their apostasy is not. It can be stated that Ebu Yusuf's view is more accurate in terms of the rights of children and current practice. In one narration, Ebu Hanife agrees with Ebu Yusuf.

Before the apostate child reaches the age of puberty, he cannot be sentenced to death for apostasy. There is unanimity on this issue. When the apostate child reaches the age of puberty, according to the Hanafis, if he becomes a Muslim by being subject and then apostatizes, he will not be sentenced to death. However, he can be forced to convert to Islam through imprisonment and similar methods. If a child who has not yet reached the age of puberty and who has become a Muslim by his own decision and not by being subject to someone else becomes an apostate, he will be killed by analogy as a punishment for apostasy. By istihsan, he is not killed. This is because there are different jurisprudence as to whether this child's belief (Islam) before puberty is valid or not. Doubt on this issue also reduces the death penalty. However, if he continues to declare that he is a Muslim after he reaches puberty, or if it is clear by presumption that he is a Muslim, and then he apostatizes, then he will be killed.

According to the fatwa books, sakk books and court records of the Ottoman period, it can be stated that fatwas and decisions regarding the apostasy of children and the consequences of this situation were made in accordance with the Hanafi madhhab. The information in both fatwa and sakk books is in line with the Hanafi school of thought.

## I. GİRİŞ

İrtidat konusu ile alakalı müstakil çalışmalar söz konusudur. Ancak küçük çocukların irtidadı hakkında müstakil bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Çocukların İslam'a girmesi ve irtidadı hususunda mezhepler arasında ve hatta aynı mezhebin içerisinde mezhep alimlerinin farklı içtihatlarının olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Osmanlı uygulaması da incelendiğinden özellikle yoğunlaşılana Hanefi mezhebi içerisinde Ebu Hanife ile İmam Muhammed, çocukların irtidadı hususunda benzer görüşte iken Ebu Yusuf'un farklı bir görüş benimsemesi de çocukların irtidadı hususunu dikkat çekici bir hale getirmektedir.

Ridde ve irtidat sözlükte; "Bir şeyden başka bir şeye dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek" anlamlarına gelmektedir<sup>1</sup>. İrtidat eden erkeğe "mürted", kadına ise "mürtedde" denir<sup>2</sup>. Fıkhi bir terim olarak irtidat<sup>3</sup> ise; "ister niyet ile ister küfre düşürücü bir fiil yahut sözle olsun; ister alay için isterse inat yüzünden yahut inanarak söylensin, İslam dininden dönüp inkara, küfre sapmak" manasına gelir<sup>4</sup>.

İlgili çalışma çocukların irtidadına ilişkin olduğundan dolayı ilk olarak giriş kısmında irtidat suçu ve cezası hakkında kısa bir bilgi verilmesi gerekmektedir. Hanefi mezhebine göre bir kişi Müslüman olduktan sonra İslam dininden çıkarsa yani mürted olursa ona yeniden İslam'a girmesi söylenir ve şüphesi varsa bu giderilir. Süre talep ederse üç güne kadar hapsedilir. Hapsedilmesi ve yeniden İslam'a dönmek için teklif edilmesi mutlak olarak şart değildir. Tövbe edip yeniden İslam'a girerse ceza verilmez. Tövbe etmez ve İslam'a girmemekte direnirse öldürülür. İslam'a girmesi kendisine teklif edilmeden bu kişinin öldürülmesi mekruhtur. Bu şekilde İslam teklif edilmeden öldürülürse öldürüne kısas veya diyet gerekmez. Çünkü asıl olarak küfür, katli gerektirir. İrtidat eden kadın ise öldürülmez, yeniden Müslüman olana kadar hapsedilir<sup>5</sup>. Diğer üç mezhebe göre mürted kadın da üç günlük İslam'a geri dönüş teklifine rağmen kararında direnirse öldürülür<sup>6</sup>.

İrtidatın gerçekleşmesi için gereken şartlar; akıl ve iradedir. Akıl; akli erecek yaşa gelmek, sarhoşluk, delilik gibi farklı hususları da kapsamaktadır<sup>7</sup>.

Akıl şartı dolayısıyla mecnunun, matuhun, sekr halinde bulunanın, gayrı mümeyyiz çocuğun irtidat etmesi geçerli değildir. Çünkü akıl; itikat ve benzeri hususlarda ehliyetin şartlarından<sup>8</sup>. İrtidatın şartlarından akıl kısmının alt başlığı olarak çocukların irtidadı hususu çalışmamızda ele alınmıştır.

Bu çalışma küçük çocukların irtidadına ilişkin olduğundan özellikle temyiz ve buluş dönemleri, hükmün belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu sebeple ilk olarak kısaca çocukluk evrelerinden temyiz ve buluş dönemleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir. İrtidaddan söz edebilmek için bir kişinin Müslüman olması şarttır. Zira, Müslüman olmayan bir kişinin dinini değiştirmesi irtidat olarak değerlendirilmez. Bu sebeple buluş çağının irtidada etkisini ortaya koyabilmek için öncelikle çocukların Müslüman olmasını, Müslüman olarak sorumluluk üstlenmesini kabul eden ve kabul etmeyenlerin görüşleri ortaya koyulmalıdır. Daha sonra ise çocukların mürted olmasını kabul edip etmeyenlerin görüşleri, son olarak ise mürted olan çocuklara verilebilecek cezalar incelenmelidir. İslam hukukundaki farklı içtihatlar değerlendirildikten sonra Osmanlı hukukunda çocukların irtidadı incelenmelidir. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı dönemi fetva kitaplarında çocukların irtidadı hakkındaki fetvalar değerlendirilmelidir. Akabinde, çocukların irtidatının geçerliliğinin çocukların Müslümanlığının geçerlilik hükmü ile ilişkisi dolayısıyla Osmanlıda çocukların irtidadı ile irtidatın ilişkisi ortaya koyulmalıdır. Son olarak ise sakk kitapları ve mahkeme kayıtlarında çocukların irtidadı ile ilişkili olan dikkat çekici örneklere yer verilmeli bu örnekler değerlendirilmelidir.

## II. İSLAM HUKUKUNDA ÇOCUKLARIN İRTİDADI

Bu başlık kapsamında öncelikle; irtidada etkisi bakımından çocukluk dönemleri, çocuğun müslümanlığını geçerli ve geçersiz kabul edenler, çocuğun irtidatını geçerli ve geçersiz kabul edenler ele alınacaktır. Son olarak ise mürted çocuğa tatbik edilecek olan ceza ve güvenlik tedbirleri hakkında bilgi

<sup>1</sup> İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri: Lisânü'l-Arab, Dârü Sâdir, Beyrut, 1414, C.3, s.172,173.

<sup>2</sup> İNCE, İrfan: "Ridde", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C.35, s.88.

<sup>3</sup> İrtidat için İslam'ı daha önce alenen kabul ve ikrar etmiş bir kişinin daha sonra küfrünü de alenen ikrar etmiş olması gerekir. AVCI, Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku (II) Özel Hükümler (Ceza Özel Hükümler), Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, C.2, s.516.

<sup>4</sup> ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa: el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhû, Daru'l-Fikr, Dimaşk, ty., C.7, s.5576.

<sup>5</sup> MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd: el-İhtiyâr li- Ta'lîl'l-Muhtar, Çev. Ahmet Oğuz, Mustafa Bülent Dadaş vd., Nuh Yayıncılık, İstanbul, 2017, C.5, s.32,33; MOLLA HÛSREV, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali: Dürerü'l-Hükkâm Şerhi Gürerü'l-Ahkâm, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty., C.1, s.301-303; Fetâvâyi Hindiyeye, Çev. Mustafa Efe, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1999, C.10, s.301-303; ÜNAL, Mustafa: "Modern Hukuk ve İslâm Hukukunda İfade Özgürlüğü ve Dine Hakaret Noktasında Sınırlandırılması" Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), 2019, s.150.

<sup>6</sup> İBN RÛŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî: Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425/2004, C.4, s.242; ŞİRBİNÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî eş-Şafîi: Muğni'l-Muhtâc, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, C.5, s.439,440; CEZİRÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz: el-Fıkhu ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, C.5, s.374; EBU ZEHRÂ, C.2, s.168; UDEH, Abdulkadir: Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku (Özel Hükümler) (II), Ter. Ali Şafak, Kayihan Yayınevi, İstanbul, 2012, C.2, s.813-815; AVCI, Ceza Özel Hükümler, C.2, s.520,521.

<sup>7</sup> Fetâvâyi Hindiyeye, C.10, s.301; BİLMEN, Ömer Nasuhi: Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamus, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1991, C.4, s.8; Vizâretü'l-Evkaf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye: el-Mevsûatü'l-Fikhiyye el-Kuveyyiyye, Kuveyt, 1404-1427, C.22, s.180; ZEYDAN, Abdulkarim: İslam Hukukuna Giriş, Ter. Ali Şafak, Kayihan Yayınevi, İstanbul, 2020, C.6, s.381; ZUHAYLÎ, C.7, s.5578.

<sup>8</sup> İBNÛ'L-HÛMÂM - KADİZÂDE, Ahmed Şemseddin Kemaleddin Muhammed b. Abdülvehid b. Abdülhamid es-Sivâsî el-İskenderî: Fethü'l-Kadir ale'l-Hidaye, Netâ'icü'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr (Tekmile'tü'l-Fethü'l-Kadir), Daru'l-Fikr, Lübnan, 1389/1970, C.6, s.98; ZEYDAN, C.6, s.381-385; ZUHAYLÎ, C.7, s.5578,5579.

verilecektir.

### A. İrtidada Etkisi Bakımında Çocukluk Dönemleri

Çocukluk evreleri; cenin dönemi, gayri mümeyyiz çocukluk dönemi, temyiz (mümeyyiz çocuk) dönemi, buluş çağı ve rüşd olarak sınıflandırılmaktadır. Bu evrelerden temyiz ve buluş dönemi çocuğun irtidadında etkisi bakımından kısaca incelenmelidir.

#### 1. Temyiz Dönemi

Temyiz dönemi; çocuğun, temyiz kudretini elde ettiğini gösteren dönemden başlayarak biyolojik ve psikolojik olarak olgunluğa yani akıllı olarak gireceği buluş çağına kadar devam eden süreçtir. Temyiz, çocuğun tüm sonuçlarını, içyüzünü, detaylarını bilmese dahi hayır ile şerri, iyi ile kötüyü, kendisi için faydalı olan ile zararlı olanı ayırt edebilmesi ve kavrayabilmesidir. Bu dönemde bulunan çocuğa “mümeyyiz küçük” adı verilir. Henüz temyiz kudretine dahi sahip olmayan çocuk ise “gayri mümeyyiz çocuk” olarak ifade edilir. Mümeyyiz çocuk yeterli tecrübe ve olgunluğa henüz erişemediğinden, tam hak ve eksik fiil ehliyetine sahiptir<sup>9</sup>.

Çocuğun temyize ulaşması, aniden ve net bir şekilde gerçekleşmez, yavaş ve süreç gerektiren bir dönemdir. Temyiz dönemine ulaşılabilecek zaman kişiye göre değişebildiğinden, temyiz için net bir yaş tayin edilmemiştir. Çocukta meydana gelen düşünce ve fiillerdeki dengeli hareketler bu dönem için gösterge olarak kabul edilmiştir. Bu dönemim belirlenmesi kolaylaştırmak amacıyla alimlerimiz temyiz başlangıcı olarak yedi yaşının tamamlanmasını esas almışlardır<sup>10</sup>. Temyiz dönemi eda ehliyeti diyaneten farklı, kazaen farklı değerlendirilmeye tabidir. Çocuğun idrak yeteneği bulunmasına rağmen çocuk tam olarak gerekli olan olgunluk ve kabiliyete erişemediğinden kazaen eda ehliyeti eksiktir. Kazaen çocuğun tamamen zararına olan tasarruflar geçerli değildir, bu tasarrufları küçüğün kanuni temsilcisi de gerçekleştiremez. Tamamen yararına olan tasarruflar, izne bağlı olmaksızın geçerlidir. Hem yarar hem de zarar ihtimali bulunan tasarruflar ise kanuni temsilcinin izni veya onayı ile geçerli hale gelir. Diyaneten çocuğun namaz, oruç, hac gibi ibadetleri buluş çağından önce çocuk üzerine farz değildir. Bununla beraber ibadetlerin ifası sahihtir. Her ne kadar bu ibadetler çocuk üzerine farz olmasa da çocuk da duruma göre ana-babası da sevaba nail olur<sup>11</sup>.

#### 2. Buluş (Ergenlik) Dönemi

Buluş ile beraber biyolojik olgunluk sağlanmaktadır. Bu dönem ile birlikte kişi artık çocukluktan çıkıp gençlik dönemine geçiş yapmıştır. Buluş ile beraber küçüklük sona erer. Hayatın ağırlıklarının ve yükümlülüklerinin altına girme ehliyetini kazanır. Ergenlik olarak da ifade edilen buluş çağından kasıt, kişinin akli ve ruhi bakımdan olgunlaşmasıdır. Ancak, kişinin akli ve ruhi gelişimini ölçmek pek mümkün değildir. Bu sebeple de ergenlik hususunda, akli ve ruhi gelişimle aynı doğrultuda ilerleyen biyolojik gelişim dikkate alınır. Buluş çağı; yaşanan coğrafyaya, oradaki iklime ve cinsiyete göre değişiklik arz edebilir. Buluş çağına asgari ve azami sınırı fıkhiçiler tarafından belirlenmiştir. Buluş çağında asgari yaş sınırı kızlar için 9, erkekler için ise 12 yaştır. İmameyne göre azami yaş sınırı ise her iki cins için de 15'tir. Ebu Hanife'ye göre ise kızlar için 17 erkekler için ise 18'dir. Osmanlıda İmameyn'in görüşü esas alınmış ve 15 yaş, buluş üst sınır yaşı olarak kabul edilmiştir<sup>12</sup>. Bu iki yaş aralığında olanlar yani asgari ve azami buluş yaş sınırı içinde bulunan ama henüz buluş emareleri göstermeyen çocuklara mürâhiktir. “Mürâhik”; buluşa yaklaşmış ancak henüz balığ olmamış çocuktur.<sup>13</sup> Mürâhik; Mürâhiklerin, fiilen buluşa ermeleri kız çocukları için “âdet görme”, erkek çocukları için ise “ihtilam olma” ile gerçekleşir. İfade edilen bu iki durumdan biri gerçekleştiğinde artık çocuğun buluşa erdiği yani “balığ” veya “balığa” olduğu kesinleşmiş olur<sup>14</sup>. Buluşa ermiş olan çocuklar kazaen aile hukuku ve ceza hukuku kapsamında tam ehliyetlidirler. Ancak henüz reşid olmayan balığ kişiler mali konularda eksik fiil ehliyetine sahiptir. Balığ olan kişiler, diyaneten ise bütün şer'i emirler ile mükelleftir<sup>15</sup>.

### B. Çocuğun Müslümanlığı Geçerli Kabul Edenler

Henüz temyiz kabiliyeti dahi olmayan çocuğun (gayri mümeyyiz çocuk) herhangi bir inanca sahip olmadığı ve bu sebeple de irtidadının mümkün olmadığı hususunda ittifak vardır<sup>16</sup>. Hanefilere göre temyiz çağına gelmiş ama balığ olmamış çocuğun (mümeyyiz çocuk) Müslümanlığı istihsanen<sup>17</sup> geçerlidir. Bu

<sup>9</sup> ZUHAYLİ, C.4, s.2968,2969; KARAMAN, Hayreddin: Mukayeseli İslâm Hukuku, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, C.1, s.258; DÖNDÜREN, Hamdi: Delilleriyle İslam Hukuku (Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras), Konya, 1977, s.65; CİN, Halil/AKGÜNDÜZ: Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2017, s.450,451; CİN, Halil/AKYILMAZ: Gül: Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya, 2019, s.294; EKİNCİ, Ekrem Buğra: Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, s.401,402; AVCI, Mustafa: Türk Hukuk Tarihi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s.398,399; ATASOY, Samed: İslam ve Osmanlı Hukukunda Hidane, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s.30-32.

<sup>10</sup> KARAMAN, C.1, s.258; AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.398,399.

<sup>11</sup> ZUHAYLİ, C.4, s.2968,2969; KARAMAN, C.1, s.258; DÖNDÜREN, s.65; AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.398,399; ATASOY, s.30-32.

<sup>12</sup> EBU ZEHRRA, Muhammed: İslam Hukukunda Suç ve Ceza (I), Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi, İstanbul, 1994, C.1, s.402, 403; BARDAKOĞLU, Ali: “Buluş”, DİA, C.6, s.413; DALGIN, Nihat: “Mürâhik”, DİA, C.32, s.40,41; KARAMAN, C.1, s.259, 260; DÖNDÜREN, s.66; EKİNCİ, s.402; AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.399,400.

<sup>13</sup> İBN MANZÜR, C.10, s. 130; el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, C.36, s.338; DALGIN, “Mürâhik”, DİA, C.32, s.40.

<sup>14</sup> DALGIN, “Mürâhik”, DİA, C.32, s.40,41; KARAMAN, C.1, s.259, 260.

<sup>15</sup> ZUHAYLİ, C.4, s.2969; AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.400,401; ATASOY, s. 32,33.

<sup>16</sup> MERGİNANİ, Ebu'l-Hasan Burhânüddin Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî: el-Hidâye fi Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî, Tahkik: Tellal Yusuf, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ty., C.2, s.411; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADİZÂDE, C.6, s.98; CEZİRÎ, C.5, s.381,282; UDEH, C.2, s.807.

<sup>17</sup> İstihsan: “Müçtehidin bir meselede icma, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak



görüşün dayanaklarından bir tanesi Ali (ra)'ın henüz balığ olmadan Müslüman olmasıdır<sup>18</sup>. Meryem suresinde yer alan; "... Ona henüz çocukken hikmeti verdik."<sup>19</sup> ayet-i kerimesi de bu görüşün delillerindedir<sup>20</sup>. Bu görüşe göre mümeyyiz çocuk; namaz, oruç, Kur'an okumak gibi salih amellerle Allahu Teala katında sevaba nail olur.<sup>21</sup> Hanefiler, çocuğun Müslümanlığının salt fayda olduğunu ona hiçbir zararının bulunmadığını ve bu sebeple de Müslümanlığının kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler<sup>22</sup>. Maliki ve Hanbelilere göre de henüz balığ olmayan çocuğun Müslümanlığı geçerlidir<sup>23</sup>.

Mümeyyiz küçüğün Müslümanlığını geçerli sayanlar ilk olarak çocuğun; "Allahu Teala'nın, Rabbi olduğunu ve Muhammed aleyhisselamin da onun kulu ve rasulü olduğunu" bilmesini şart koşarlar<sup>24</sup>. İrtidadı geçerli olabilecek akıl sahibi çocuk Hindiyede; "Ebedi kurtuluş sebebinin İslam dini olduğunu bilen, temiz pisten ayıran ve tatlıyı acıdan ayırt edebilen çocuk" olarak ifade edilmiştir<sup>25</sup>.

İkinci olarak ise çocuğun belirli bir yaşı doldurmasını şart koşarlar. Bu konuda ise ihtilaf vardır. Çocuğun yaşının beş<sup>26</sup>, yedi<sup>27</sup> veya on<sup>28</sup> olması gerektiğini ifade edenler olduğu gibi herhangi bir yaş ile bu hususun belirlenemeyeceği, çünkü çocukların zeka seviyeleri ve yetiştirme tarzlarının farklı olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır<sup>29</sup>.

### C. Çocuğun Müslümanlığını Geçersiz Kabul Edenler

İmam Şafii ve İmam Züfer'e göre temyiz çağına gelmiş ama balığ olmamış çocuğun dünya ile ilgili konularda Müslümanlığı geçerli kabul edilmez. Çocuk aslen Müslüman olsa da dünya ile alakalı hususlarda hüküm bakımından bu dikkate alınmaz<sup>30</sup>. Bu görüşün dayanağı şu hadis-i şerifdir: "Üç gruptan kalem kaldırılmıştır. Uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşinceye kadar deliden, buluşa erişinceye kadar çocuktan."<sup>31</sup> Aleyhine günah yazılmayan kişinin sözlerine dünya ile alakalı hükümler de uygulanmaz. Bu çocuk balığ olana kadar İslami hükümler bakımından sorumlu değildir. Temyiz çağında olduğundan akli eren bu çocuğun durumu hükmen, henüz akli ermemesine rağmen etkileyici konuşmasıyla Müslüman olduğunu söyleyen gayri mümeyyiz çocuğa benzer<sup>32</sup>.

Bu görüşte olan fukahaya göre çocuk tabiiyetiyle nitelendirilir. Çocuğun annesi veya babası Müslüman ise çocuk küfrü benimsese dahi anne veya babasına tabi olarak Müslüman sayılır. Çocuğu kendi kararı ile Müslüman kabul edersek bu sefer İslam onun için farz olur. Yani ilahi teklife muhatap hale gelir. Ancak balığ olmayanlar ilahi teklife muhatap değildir. Bu sebeple çocuğun kendi söz ve fiilleri ile Müslümanlığı da irtidadı da geçerli değildir<sup>33</sup>.

Zuhaylî'nin ifadesine göre; Ebu Yusuf'a göre bu evredeki çocuğun İslam'a girmesi geçerli değildir<sup>34</sup>.

o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk olarak akla gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulunduğu başka bir hüküm vermesidir." BARDAKOĞLU, Ali: "İstihsan", DİA, C.23, s.339-347; el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, C.3, s.218, 219.

<sup>18</sup> SERAHSÎ, Ebu Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed: el-Mebûs, Daru'l-Maruf, Beyrut, 1414/1993, C.10, s.120-122; MERGİNÂNÎ, C.2, s.411; ZEYLAÎ, Fahreddin Osmân b. Alî el-Hanefî: Tebyînu'l-Hakâik Şerhi Kenzî'd-Dekâik (Hâşiyetü'ş-Şelebî ile birlikte), Matbatu'l-Kubrâ el-Emiriyye Bulak, Kahire, 1313, C.3, s.292; İBN KUDÂME, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Cemmâilî: el-Muğni, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru Âlemu'l-Kutub, Riyad, 1417/1997, C.12, s.279; MEVSİLÎ, C.5, s.32; DAMAD, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhizade: Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur, Darul İhyaitü Teraisil Arabî, ty., C.1, s.687; ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî: Neylü'l-Evtâr, Tahkik: İsmâeddin Sabbabetî, Daru'l-Hadis, Mısır, 1413/1993, C.7, s.238,239; MOLLA HÜSREV, C.1, s.304-305; İBN ABİDİN, Muhammed Emin: Reddül-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar, Çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, C.9, s.88; CEZİRÎ, C.5, s.381,382; ZEYDAN, C.6, s.385,386; ZUHAYLÎ, C.7, s.5579. Rasulullah (sav) henüz balığ olmamış olan İbn Sayyad'a da Müslüman olmasını teklif etmiştir. CEZİRÎ, C.5, s.382.

<sup>19</sup> Meryem 19/12.

<sup>20</sup> Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşünün delilleri hakkında detaylı bilgi için bkz. SERAHSÎ, C.10, s.122.

<sup>21</sup> CEZİRÎ, C.5, s.382.

<sup>22</sup> SERAHSÎ, C.10, s.122.

<sup>23</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.281,282; UDEH, C.2, s.808; ZEYDAN, C.6, s.386,408,409.

<sup>24</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.280; UDEH, C.2, s.809; ZEYDAN, C.6, s.386.

<sup>25</sup> Fetâvâyi Hindiyeye, C.10, s.301.

<sup>26</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.280; UDEH, C.2, s.809,810

<sup>27</sup> Fetâvâyi Hindiyeye, C.10, s.301.

<sup>28</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.278; ZEYDAN, C.6, s.386.

<sup>29</sup> İBN ABİDİN, C.9, s.85,86; UDEH, C.2, s.809,810; ZEYDAN, C.6, s.386; BEROJE, Sahip: Farklı Bakış Açılıyla İrtidat Suçu ve Cezası, Fecri, Ankara, 2017, s.94.

<sup>30</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.278; SERAHSÎ, C.10, s.120; ZEYLAÎ, C.3, s.292; MEVSİLÎ, C.5, s.32; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADİZÂDE, C.6, s.94; MOLLA HÜSREV, C.1, s.305; UDEH, C.2, s.808; ZEYDAN, C.6, s.385. Çocuk, ilahi teklifin muhatapı olmadığından dolayı onun sözleri, dünya ahkâmı bakımından anlam ifade etmez. Bu sebeple balığ olmadıkça çocuğun İslam'ı da irtidadı da geçerli değildir. BEROJE, s.91.

<sup>31</sup> BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu' fi, Sahîh-i Buhârî, Dâru tavki'n-necât, Beyrut, 1422, "Hudud", 22; İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, Sünen-i İbn Mâce, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Daru'l-İhyau'l-Kütübî'l-Arabiyye – Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1431, "Talak", 15; TİRMİZÎ, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahnâk, Sünen-i Tirmizî, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Fuâd Abdalbâkî ve İbrahi Atvah, Mısır: Şirket-i Mektebe ve Matbaat-ı Mustafa el-Bâb-i Halebî, 1395/1975, "Hudud", 1.

<sup>32</sup> SERAHSÎ, C.10, s.120; MERGİNÂNÎ, C.2, s.411; ŞEYH BEDREDDİN: et-Teshil, Şerhu Letai'fi'l-İşarat (Letai'fi'l-İşarat Şerhi), Ed. Apaydın, Hacı Yunus, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, C.2, s.1666; DAMAD, C.1, s.687.

<sup>33</sup> BEROJE, s.91.

<sup>34</sup> ZUHAYLÎ, C.7, s.5579. Zuhaylî, Ebu Yusuf'un bu görüşte olduğunu ifade etse de Mevsilî, Halebî, Merginani, İbn Abidin ve diğer birçok fakih; Ebu Yusuf'un, mümeyyiz çocuğun Müslümanlığı geçerli ama irtidadı geçersizdir, görüşünde olduğunu ifade etmektedir. MERGİNÂNÎ, C.2, s.411; MEVSİLÎ, C.5, s.32; ZEYLAÎ, C.3, s.292; HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim: Mülteka'l-Ebhur, Çev. Mustafa Uysal, İstanbul, 1973, C.2, s.356,357; MOLLA HÜSREV, C.1, s.304,305; DAMAD, C.1, s.687; İBN ABİDİN, C.9, s.83-87; UDEH, C.2, s.808.

Zahiriler, Şia ve Zeydiyye de çocuğun buluşdan önce dünyevi hükümler bakımından Müslümanlığını ve irtidadını geçerli kabul etmez<sup>35</sup>.

#### D. Çocuğun İrtidadını Geçerli Kabul Edenler

Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre irtidadın geçerli olması için buluş çağına girmiş olmak şart değildir. Baliğ olmayan mümeyyiz çocuğun irtidad etmesi istihşanen geçerlidir<sup>36</sup>. Bilgisi, aklı ve kararları ışığında Müslüman olduğuna hükmedilen çocuğun, aynı illetlerden dolayı irtidadına da hükmedilir<sup>37</sup>.

Malikiler ve Hanbelilere<sup>38</sup> göre de irtidadın geçerli olması için baliğ olmak şart değildir. Baliğ olmadan önce İslam'ı tanıyıp iman eden bir çocuk yine henüz baliğ olmadan irtidad ederse irtidadı geçerlidir<sup>39</sup>. Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre ise bu çocukların Müslüman olması geçerli olsa da irtidadı geçerli değildir<sup>40</sup>.

Çocuğun irtidadını geçerli kabul edenlerin bu husustaki delillerinden bazıları şunlardır:

“Her doğan, İslam fitratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”<sup>41</sup> “La ilahe illallah diyen cennete girer.”<sup>42</sup> Bir yahudi çocuk Rasulullah (sav)'e hizmet ediyordu. Bir gün hastalandı. Rasulullah (sav) onu ziyaret etmek üzere evine geldi ve başucunda oturdu. Kendisine ‘Müslüman ol!’ dedi. Çocuk o sırada yanında bulunan babasına baktı. Babası ‘Ebü'l-Kasım'a itaat et’ dedi. Çocuk da Müslüman oldu. Rasulullah (sav) oradan çıkarken şöyle diyordu: ‘Bu çocuğu benim vasıtamla cehennem ateşinden kurtaran Allah'a hamdolsun.’”<sup>43</sup>

Hanefi mezhebine göre, Müslüman bir çocuğun babası irtidad ederse çocuk, annesine tabi olarak Müslüman kabul edilir. Çocuğun annesi irtidad ederse çocuk, babasına tabiiyetle Müslüman kabul edilir<sup>44</sup>. Çünkü çocuk ebeveyninin hayırlısına tabidir. Çocuk doğduktan sonra çocuğun hem annesi hem de babası irtidad ederse ve daru'l-harbe kaçarsa bu çocuğun da gayrimüslim (duruma göre mürted) olduğuna hükmedilir. Çünkü bu durumda İslam yurduna tabiiyet de söz konusu değildir<sup>45</sup>. Müslüman olan bir koca ile kadın, çocukları doğduktan sonra irtidad ederse bu çocuklar daru'l-islamda buldukları sürece mürted sayılmazlar. Çünkü ilk başta ebeveynlerine tabiiyetle Müslüman olarak kabul edilen çocuk, ebeveynlerinin irtidadından sonra da İslam yurduna tabiiyetle Müslüman olarak kabul edilir. Kadın ve kocası irtidad ettikten sonra bunların çocukları ve bu çocuklarının çocukları beraber daru'l-harbe gidip bu çocuk ve bu çocuktan doğan çocuklar da daru'l-harbtte büyüdükleri takdirde mücahitler o bölgeyi istila ederse karı ve koca hakkında mürtedin hükümleri tatbik edilir<sup>46</sup>. İlk kuşak olan çocuk öldürülmez ama İslamiyet'e yeniden dönmesi için hapsedilip, zorlanır. İkinci kuşak çocuklar yani irtidad eden ebeveynin torunları ise İslamiyet'i kabule zorlanmaz. Birinci kuşak çocuklar ilk zaman ebeveynlerine tabiiyetle hükmen Müslüman olmalarına karşın daha sonra daru'l-harbtte gayrimüslim olarak baliğ olduklarından dolayı irtidad etmiş olurlar. Onların baliğ olduktan sonra dahi öldürülmeme sebebi ise irtidadlarının hakiki değil hükmi olması bir başka ifadeyle itikadi değil, tabiiyet dolayısıyla gerçekleşmesindedir. İkinci kuşak ise ilk zamandan itibaren ana babasına tabiiyetle (dede ve nineye tabiiyetle Müslüman kabul edilmezler) gayrimüslimdir. Bu sebeple de İslam'a girmeye zorlanmazlar. Eğer dedeye tabiiyetle bu çocuk da gerçek manada mürted kabul edilseydi tüm insanlar Adem (as) ve Nuh (as) çocukları olduğu için Müslüman olmayanların tamamı mürted hükmünde olurdu<sup>47</sup>.

Karı kocanın irtidad etmesinden sonra doğan çocuk, ebeveynine tabiiyetle mürted olarak kabul edilir. Bu kişiler hep beraber daru'l-harbe gittiklerinde bu çocuklar ve bu çocuklardan doğan çocuklar baliğ olduktan sonra mücahitler tarafından o bölge fethedilirse birinci kuşak çocuklar irtidad eden babalarına, ikinci kuşak çocuklar ise birinci kuşak olan mürted çocuklara tabiiyetle mürted olarak kabul edilirler ve İslam'a dönmeleri için zorlanırlar. Ancak her iki kuşak da hükmen mürted olduğundan öldürülmezler. Daha kuvvetli olan görüşe göre ise ikinci kuşak çocuklar, İslam'ı kabule zorlanmazlar. Çünkü tabiiyet çocuk ile ebeveyni arasındadır. Dede ile torun arasında tabiiyet bu meselede söz konusu değildir<sup>48</sup>.

<sup>35</sup> UDEH, C.2, s.808; KÖSE, Murtaza: İslam Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidad ve Mürtedin Hükmi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991, s.18.

<sup>36</sup> MEVSİLİ, C.5, s.32; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADİZÂDE, C.6, s.94; MOLLA HÜSREV, C.1, s.304,305; Fetâvâyı Hindiyeye, C.10, s.303; el-Mevsûatü'l-Fikhiyye, C.22, s.181; UDEH, C.2, s.807; ZEYDAN, C.6, s.387; ZUHAYLİ, C.7, s.5578.

<sup>37</sup> SERAHSÎ, C.10, s.122; MERGİNÂNÎ, C.2, s.411; ZEYLAÎ, C.3, s.292; DAMAD, C.1, s.687.

<sup>38</sup> Hanbeli mezhebinden gelen iki farklı görüş vardır. Mezhep içinde kendisiyle amel edilen görüşe göre mümeyyiz çocuk baliğ olmasa da Müslümanlığı da irtidadı da geçerlidir. Bu rivayette Hanbeliler; Ebu Hanife, İmam Muhammed ve Maliki mezhebi ile aynı görüştedir. Diğer rivayette ise mümeyyiz çocuğun Müslümanlığı geçerlidir ama irtidadı için baliğ olması şarttır. Bu rivayette ise Ebu Yusuf'un görüşü ile ittifak söz konusudur. İBN KUDÂME, C.12, s.281; el-Mevsûatü'l-Fikhiyye, C.22, s.181; UDEH, C.2, s.808.

<sup>39</sup> el-Mevsûatü'l-Fikhiyye, C.22, s.181; UDEH, C.2, s.808; ZEYDAN, C.6, s.386,387; ZUHAYLİ, C.7, s.5579.

<sup>40</sup> ZEYDAN, C.6, s.408,409.

<sup>41</sup> Buhârî, “Cenaiz”, 92; EBÜ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, Sünen-i Ebî Dâvûd, Tahkik: Şuayb Arnavut vd., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, “Sünne”, 18; Tirmizî, “Kader”, 5.

<sup>42</sup> Tirmizî, “İman”, 17.

<sup>43</sup> Buhârî, “Cenaiz”, 79.

<sup>44</sup> KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî: Bedâ'î u's-Sanâ'î fi Tertîbi's-Şerâ'î, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986, C.7, s.139; BİLMEN, C.4, s.27.

<sup>45</sup> SERAHSÎ, C.10, s.62,63; KÂSÂNÎ, C.7, s.139.

<sup>46</sup> KÂSÂNÎ, C.7, s.139; İBN ABİDİN, C.9, s.84,85; BİLMEN, C.4, s.22.

<sup>47</sup> KÂSÂNÎ, C.7, s.139; BİLMEN, C.4, s.22.

<sup>48</sup> SERAHSÎ, C.10, s.122; KÂSÂNÎ, C.7, s.139; MERGİNÂNÎ, C.2, s.411; ZEYLAÎ, C.3, s.291, 292; ŞEYH BEDREDDİN, C.2, s.1668; HALEBÎ, C.2, s.355,356; DAMAD, C.1, s.687; MOLLA HÜSREV, C.1, s.304,305; İBN ABİDİN, C.9, s.84,85; BİLMEN, C.4, s.22; CEZİRİ, C.5, s.383.

Hanefiler, Şafililer, Hanbeliler, Zahiriler ve Zeydilere göre kafir anne babadan birisi Müslüman olduğunda onların küçük çocukları da tabiiyet yoluyla Müslüman kabul edilir. Malikilere göre ise küçük çocuklar Müslümanlık bakımından yalnızca babalarına tabidirler. Yalnızca annesi Müslüman olan çocuk Malikilere göre Müslüman kabul edilmez. Ancak yalnızca baba veya hem anne hem de baba Müslüman ihtida ederse bu durumda çocuk da Müslüman kabul edilir<sup>49</sup>.

#### E. Çocuğun İrtidadını Geçersiz Kabul Edenler

Ebu Yusuf ve İmam Şafii'ye göre irtidadın geçerli olması için balığ olmak şarttır. Mümeyyiz küçük balığ olmadığından irtidadı geçerli değildir. Çünkü bu evredeki çocuk mükellef sayılmaz. Söz ve fiilleri bağlayıcı değildir<sup>50</sup>. İrtidadları kabul edilmediği için bu çocuklara ölüm, hapis ve benzeri cezalar tatbik edilmediği gibi İslam'a da zorlanmazlar.<sup>51</sup> Ebu Yusuf'un Ebu Hanife'den rivayet ettiği bir görüşe göre balığ olmayan çocuğun irtidadının geçerli olmayacağı ifade edilmiştir. Yani bir rivayete göre Ebu Hanife ilk görüşünden vazgeçip Ebu Yusuf'un görüşüne dönmüştür<sup>52</sup>.

Bu görüşte olanlara göre balığ oluncaya kadar çocuğun aklına itibar edilmez. Bu sebeple de din konusunda çocuk başkasına (duruma göre annesine veya babasına) tabi olur. Mümeyyiz çocuk kendi kararı ile başka bir inanca sahip olsa dahi anne veya babasından biri Müslüman ise o çocuğun da Müslüman olduğuna hükmedilir<sup>53</sup>.

Ebu Yusuf bu görüşünü şu şekilde temellendirmiştir: Dinden çıkma kişiye zarar verir. Bu yaş aralığındaki bir çocuğun kararları kendisine salt yararı olan durumlarda dikkate alınır, zararı olan durumlarda ise dikkate alınmaz. Bu evredeki çocuğun hediye kabul etmesinin geçerli, hediye vermesinin ise geçersiz olması durumuna kıyasen de hüküm böyledir<sup>54</sup>.

#### F. Mürted Çocuğa Tatbik Edilecek Ceza ve Güvenlik Tedbiri

Çocukların irtidadının geçerli olup olmadığı hususunda mezhepler arasında görüş ayrılığı olsa da irtidad eden çocuğun mümeyyiz olsa dahi balığ olmadıkça öldürülemeyeceği hususunda mezhepler arasında ittifak vardır.

Henüz balığ olmamış bir çocuk, İslam dininden çıkarsa öldürülmez<sup>55</sup>. Müslüman olan bir çocuğun henüz balığ olmadan irtidad etmesi durumunda çocuk, Müslüman olması için icbar edilir<sup>56</sup>. İrtidad eden mümeyyiz çocuğa eğitici güvenlik tedbirleri uygulanabilir. Bu kapsamda hapsedilebilir<sup>57</sup>. İslam'a dönmesi için cebr kapsamında dövülebilir.<sup>58</sup> Çünkü bu çocuğun İslam'ı kendi iradesi ile kabulünde şüphe bulunur. Şüphe ölüm cezasını düşürür. Öldürmek bir cezadır. Çocuk ise cezaya ehil değildir<sup>59</sup>.

Daha önce ifade edildiği üzere Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre irtidadın geçerli olması için balığ olmak şart değildir. Balığ olmamış mümeyyiz çocuğun irtidad etmesi geçerlidir. Bununla beraber çocuk buluğa ermediğinden dolayı onlara uygulanacak olan irtidad cezası hafifletilir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre böyle olan çocuk irtidadın cezası olarak öldürülmez ama İslam'a girmesi için zorlanır. Bu çocuk, buluğa erdiği zaman hapsedilir. İrtidad ettiğine hüküm verildikten sonra, evli ise karısı kendisinden boş olur, cenaze namazı kılınmaz, Müslüman olan akrabaları ile varis-muris ilişkisi sona erer. Mürted olan kişi hakkındaki bu hükümler balığ olmadan da uygulanır, yalnızca cezalar tatbik edilmez. Çünkü cezaları yüklenme sorumluluğuna ehil durumda bulunmamaktadır<sup>60</sup>.

Anne ve babası Müslüman olan çocuk onlara tabi olduğundan dolayı Müslüman olarak kabul edilir. Anne ve babası Müslüman olan çocuktan İslamiyet'e yani Müslüman olduğuna dair bir ikrar işitilmemişken bu çocuk kafir olarak buluğa ererse irtidadın tüm şartları gerçekleşmediği için çocuk öldürülmez. Çünkü irtidad için önce İslam'ın tasdik edilmesi, tasdikten sonra tekzibin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu durumda ise buluğdan önce ikrarla zuhur eden bir tasdik söz konusu olmamıştır. Her ne kadar ölüm cezasını gerektirmese de bu çocuğun ebeveynine tabi olması dolayısıyla buluğdan önce Müslüman olduğu ve buluğdan sonra da küfür kendisinde vaki olduğundan dolayı hapsine hükmedilir. Hakikaten mürted olmayan, hükmen mürted olan bu kişilere ölüm cezası verilmese de malları hakkında mürtedlerin kazançları hakkındaki hüküm geçerlidir<sup>61</sup>. Balığ olduktan sonra Müslüman olduğunu ikrar eden veya Müslüman olduğuna dair karine bulunan kişi, daha sonra irtidad ederse ölüm cezasına müstehak olur<sup>62</sup>.

Bilmen, mümeyyiz çocuğun irtidadı durumunda ona ölüm cezasının verilememesinin ama hapsedilebilmesinin sebebini şu şekilde ifade etmiştir:

<sup>49</sup> UDEH, C.2, s.810.

<sup>50</sup> MERGİNÂNİ, C.2, s.411; ZEYLÂİ, C.3, s.292; ŞEYH BEDREDDİN, C.2, s.1666; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.94; HALEBİ, C.2, s.356; MOLLA HÜSREV, C.1, s.304,305; DAMAD, C.1, s.687; CEZİRİ, C.5, s.382; el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, C.22, s.181; UDEH, C.2, s.807,808; ZEYDAN, C.6, s.386,387; ZUHAYLİ, C.7, s.5579.

<sup>51</sup> BİLMEN, C.4, s.10.

<sup>52</sup> SERAHSİ, C.10, s.122; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.94; İBN ABİDİN, C.9, s.87; el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, C.22, s.181.

<sup>53</sup> SERAHSİ, C.10, s.120.

<sup>54</sup> SERAHSİ, C.10, s.122; MEVSİLİ, C.5, s.32; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.95-97.

<sup>55</sup> SERAHSİ, C.10, s.120; KÂSÂNİ, C.7, s.139; İBNÜ'L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.94; İBN ABİDİN, C.9, s.86,87; el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, C.22, s.181.

<sup>56</sup> SERAHSİ, C.10, s.123.

<sup>57</sup> AVCI, Ceza Özel Hükümler, C.2, s.521.

<sup>58</sup> İBN ABİDİN, C.9, s.87.

<sup>59</sup> SERAHSİ, C.10, s.122,123; MEVSİLİ, C.5, s.33; HALEBİ, C.2, s.357; İBN ABİDİN, C.9, s.86,87.

<sup>60</sup> KÂSÂNİ, C.7, s.139; ŞEYH BEDREDDİN, C.2, s.1666; CEZİRİ, C.5, s.381,382; ZUHAYLİ, C.7, s.5578,5579.

<sup>61</sup> KÂSÂNİ, C.7, s.139,140; MEVSİLİ, C.5, s.33,34; BİLMEN, C.4, s.10; CEZİRİ, C.5, s.381,382.

<sup>62</sup> MEVSİLİ, C.5, s.33,34.

“Âkil çocuk, henüz İslamiyet’in mehasinine bi hakkın vakıf bulunmamıştır. Kendisine İslamiyet’in hakikatini gösterir hüccetler tamamen ibraz edilmemiştir. Onun ileride hakk olduğunu anlayarak din-i İslam’a rucuu memuldür. Binaenaleyh onun yalnız hapsedilmesi, İslamiyet’e rücuuna vesile olmaya kifayet eder.”<sup>63</sup>

Önceden Müslüman olan bir belde ahalisi daha sonra irtidad ederek daru’l-harb haline geldikten sonra mücahitler orayı yeniden ele geçirdiğinde o belde ahalisinden erkekler öldürülür, kadın ve çocuklar ise hapsedebilirler. Ancak kadınlar, irtidad etmediklerini yani Müslümanlıklarını muhafaza ettiklerini iddia ederlerse bu iddiaları kabul edilir. Bu sebeple kadınlar ve onlara tabii oldukları için çocuklar hapsedilmezler. Bununla beraber bu kadınların irtidad ettikleri, Müslümanların şahitlikleriyle desteklenirse kadınlar ve çocuklar hapsedilirler. Kadınlar, önce irtidad ettiklerini ama Müslümanlar tarafından istila gerçekleşmeden yeniden Müslüman olduklarını iddia ederlerse bu iddialarını ispat etmek zorundadırlar. Bu durumda kadınlar hakkında verilecek olan hüküm tabiiyet dolayısıyla çocukları hakkında da cari olur.<sup>64</sup>

Hanefilere göre dört durumda irtidad eden mümeyyiz çocuk öldürülmez. İlk iki durum çocuğun baliğ olduktan sonraki halini de kapsayıcıdır.

1-) Anne ve babasına tabiiyet dolayısıyla Müslüman olan bir çocuk baliğ olduğunda irtidad ederse kıyas gereği bu kişi irtidadın cezası olarak öldürülür. İstihsanen ise öldürülmez, Müslüman olmaya zorlanır. Çünkü bu çocuğun Müslüman olması, bağımsız ve sonucunu bilerek verdiği bir karar ile vuku bulmamıştır. Başkasına tabiiyetle Müslüman olduğundan, şüphe ölüm cezasını düşürür.<sup>65</sup> Bu mümeyyiz küçük dinden çıkmış olarak baliğ olsa bile öldürülmez.<sup>66</sup> Ancak, bu çocuk baliğ olduktan sonra Müslüman olduğunu ikrar ettikten sonra irtidad ederse öldürülür. Hanbeliler de bu konuda Hanefilerle aynı görüştedir. Şafilere ve Malikiler’e<sup>67</sup> göre ise bu şekilde mürted olarak baliğ olana normal mürted hükmü uygulanır. Yani bu durumda buluğdan sonra üç kez tövbeye davet edilir, İslam’a dönmemesi halinde erkek-kadın fark etmeksizin mürtede ölüm cezası uygulanır.<sup>68</sup>

2-) Henüz baliğ olmadan, başkasına tabiiyetle değil kendi kararı ile Müslüman olan bir çocuğun irtidad etmiş olarak baliğ olması durumunda kıyas gereği bu kişi irtidadın cezası olarak öldürülür. İstihsanen ise öldürülmez. Çünkü bu çocuğun buluğdan önceki inancının (Müslümanlığının) geçerli olup olmadığı hususunda farklı içtihatlar vardır. Bu konudaki şüphe de ölüm cezasını düşürür.<sup>69</sup> Şafilere de bu konuda Hanefilerle aynı görüştedir.<sup>70</sup> Maliki ve Hanbelilere göre ise bu şekilde mürted olarak baliğ olana gerçek mürted hükmü uygulanır. Yani bu durumda buluğdan sonra üç kez tövbeye davet edilir, İslam’a dönmemesi halinde erkek-kadın fark etmeksizin mürtede baliğ olduktan sonra ölüm cezası uygulanır.<sup>71</sup> Ancak bu kişi baliğ olduktan sonra da Müslüman olduğunu ikrar ederse veya karine olarak Müslüman olduğu belli olursa ve daha sonra irtidad ederse bu durumda öldürülür.

3-) Henüz baliğ olmayan çocuk, ister kendi kararı ile ister tabiiyet yoluyla Müslüman olduktan sonra irtidad etse, baliğ olmadan ölüm cezası bu çocuğa tatbik edilemez.<sup>72</sup> Ancak bu çocuk İslam’a dönmesi için zorlanır ve dönünceye kadar hapsedilir. Hatta şiddetle dövülebilir.<sup>73</sup>

4-) İkraha ile Müslüman olan bir çocuğun irtidad etmesi durumunda da ona ölüm cezası verilemez. Çünkü bu çocuğun kendi kararı ile mi yoksa ikrah sebebiyle mi Müslüman olduğu konusunda şüphe vardır.<sup>74</sup> Şafilere ve Ebu Yusuf’a göre çocukların irtidadı geçerli olmadığından dolayı mümeyyiz küçükler baliğ olana kadar herhangi bir ceza veya güvenlik tedbiri uygulanmaz.

Baliğ olmamış bir çocuğun irtidadı sonucu ölüm cezası gerekmemesine rağmen bir kişi, irtidad eden bu çocuğu yeniden Müslüman olmadan önce öldürürse öldüren kişiye kısas cezası ve diyet sorumluluğu yüklenmez. Çünkü bu çocuğun irtidadı ölümü gerektirmese de can bakımından dokunulmazlığını ortadan kaldırır.<sup>75</sup>

### III. OSMANLI HUKUKUNDA ÇOCUKLARIN İRTİDADI

Bu başlık kapsamında öncelikle Osmanlı dönemi fetva kitaplarında çocukların irtidadı ve Osmanlı uygulamasında çocukların ihtidasının irtidadla ilişkisi incelenmiştir. Daha sonra ise Osmanlı sakk kitapları ve mahkeme kayıtları kapsamında Osmanlı uygulamasında çocukların irtidadı hususu ele alınmıştır.

#### A. Osmanlı Dönemi Fetva Kitaplarında Çocukların İrtidadı

Osmanlı döneminde yazılan fetva kitaplarında çocukların irtidadına ilişkin örneklerde Hanefi mezhebi görüşünün esas alındığı anlaşılmaktadır. Bu örnekler ve değerlendirmeleri aşağıda yer almaktadır.

“Zeyd-i zimminin oğlu olup sabiyy-i akl olan Amr İslam’a geldikten sonra kable’l-buluğ mürted olsa

<sup>63</sup> BİLMEN, C.4, s.10.

<sup>64</sup> BİLMEN, C.4, s.12.

<sup>65</sup> SERAHSİ, C.10, s.123; İBNÜ’L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.97; İBN ABİDİN, C.9, s.57.

<sup>66</sup> İBN ABİDİN, C.9, s.57; UDEH, C.2, s.814.

<sup>67</sup> Malikilere göre mümeyyiz küçükler irtidad ederek baliğ olursa öldürülürler. Ancak İslam’dan habersiz olarak yetişen, İslam hakkında yeterli bilgi kendisine anne ve babası tarafından verilmeden irtidad ederek baliğ olan çocuklar öldürülmezler. UDEH, C.2, s.815.

<sup>68</sup> CEZİRİ, C.5, s.383.

<sup>69</sup> SERAHSİ, C.10, s.123; İBNÜ’L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.97; İBN ABİDİN, C.9, s.57.

<sup>70</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.281-283; CEZİRİ, C.5, s.383; el-Mevsûatü’l-Fıkhıyye, C.22, s.181.

<sup>71</sup> İBN KUDÂME, C.12, s.281-283; CEZİRİ, C.5, s.383.

<sup>72</sup> SERAHSİ, C.10, s.120; KÂSÂNİ, C.7, s.139; İBNÜ’L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.94.

<sup>73</sup> CEZİRİ, C.5, s.383.

<sup>74</sup> SERAHSİ, C.10, s.123; İBNÜ’L-HÜMÂM – KADIZÂDE, C.6, s.97; İBN ABİDİN, C.9, s.57,58; CEZİRİ, C.5, s.383.

<sup>75</sup> SERAHSİ, C.10, s.122,123.



Amr'a ne lazım olur? el-Cevab: İslam'a cebrolunur.<sup>76</sup> Söz konusu fetvada zimmi olan bir kişinin akıl sahibi olmasına karşın baliğ olmayan (mümeyyiz küçük) oğlu İslam'ı kabul ettikten sonra mürted olmuştur. Çocuk anne veya babasına tabiiyetle Müslüman olmamıştır. Kendi kararı ile İslam'a girmiştir. Bu durumda söz konusu çocuğun irtidaddan sonra İslam'a zorlanacağı fetvası verilmiştir. Mezkur fetvadaki kişi baliğ olduktan sonra dinden döndüğü için kıyas gereği irtidad cezası olarak öldürülür. İstihsanen ise öldürülmez. Çünkü bu çocuğun buluşundan önce Müslümanlığının geçerli olup olmadığı hususunda farklı içtihatlar vardır. Bu konudaki şüphe de ölüm cezasını düşürür. Ancak hapis ve benzeri yolla İslam'a yeniden döndürülmesi için cebredilir.

“Zeyd, şeref-i İslam ile müşerref olup sağır oğlu Amr'ın dahi Zeyd'e tabiiyet ile İslam'ına hükmolunduktan sonra Amr baliğ olduğunda İslam'ı ikrar itmeden mürted olsa Amr'a ne lazım olur? el-Cevab: İslam'a gelince (ye kadar) habsolunur.”<sup>77</sup>

İslam ile şereflenen kişinin oğlu yani Müslüman bir kişinin evladı, baliğ olana kadar ebeveynine tabiiyetle Müslüman olarak kabul edilir. Söz konusu fetvada da böyle bir durum söz konusudur. Bu çocuk baliğ olduktan sonra Müslüman olduğunu henüz ikrar etmemişken irtidad ederse bu durumda söz konusu kişi hükmen mürted kabul edilir. Ancak daha önceden Müslümanlığı kendi iradesi ile ortaya koyulmadığı, tabiiyete dayandığı için gerçek manada mürted olarak değerlendirilmez ve bu sebeple de öldürülmez. Ancak yine de İslam'a dönmesi için önce teklifte bulunulur. Teklifi kabul etmezse cebre başvurulur. Müslümanlığa dönene kadar hapsedilir. Fetvadaki örnekte çocuğun, baliğ olduktan sonra da Müslüman olduğu ikrar ile veya benzer nitelikte bir karine ile ortaya çıkmış olsaydı ve bu kişi daha sonra dinden dönmüş olsaydı önce teklif, sonra cebr ve hapis, nihayetinde ise yine İslam'a girmemesi halinde ölüm cezası söz konusu olurdu. Anne babaya tabiiyetle Müslüman olmanın ve sonra bunu ikrar etmemenin baliğ olduktan sonra kendi kararı ile Müslümanlığını ikrar ve ardından irtidad etmenin hüküm bakımından en temel farkı budur.

“On üç yaşında olup lakin sinn-i cüssesinin buluşa tahammülü olmayan Zeyd-i sağirin babası Amr-ı zimmi şeref-i İslamla müşerref olduğunda Amr'a tabiiyet ile Zeyd'in İslam'ına hükmolunur mu? el-Cevab: Olunur.”<sup>78</sup>

Söz konusu fetvada mümeyyiz bir çocuğun babasının Müslüman olması sonucu kendisinin de Müslüman olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda çocuğun annesinin İslam'a girip girmemesi, çocuğun babasına tabi olarak Müslüman olmasını etkilememektedir. Çünkü anne veya babadan herhangi biri Müslüman olduğunda henüz baliğ olmayan çocuk da Müslüman olan ebeveynine tabiiyetle Müslüman olur.

“Zeyd-i zimmi şeref-i İslam ile müşerref olduğunda Zeyd'in kızı Zeyneb-i sağirenin Zeyd'e tabiiyet ile İslam'ına hükmolunduktan sonra Zeynep baliğ olduğunda mürtedde olup nefsinin Amr-ı zimmiye tevzic eylese Zeyneb'e ne lazım olur? el-Cevab: İslam'a gelince [ye dek] habsolunur.”<sup>79</sup> “Bu surette Zeyneb'in Amr'dan veledi olmuş olsa veled-i mezbur dahi İslam'a cebrolunur mu? el-Cevab: Olunur.”<sup>80</sup>

Söz konusu fetvada henüz baliğ olmayan bir kız çocuğu, babası İslam ile şereflediği için ona tabi olarak Müslüman olarak kabul edilmiştir. Bu çocuk baliğ olduktan sonra irtidad etmiş ve daha sonra bir zimmi ile evlenmiştir. Hanefi mezhebine göre kadınlar irtidad suçunun cezası olarak öldürülmezler. Yeniden İslam'a dönene kadar hapsedilirler. Bu sebeple söz konusu fetvada da kızın hapsine karar verilmiştir. Bu kızın kocasının zimmi olması durumu değiştirmektedir. Bu fetvaya bağlı olarak verilen ikinci fetva, irtidad eden kadının kızının durumu hakkındadır. Annesi ilk olarak Müslüman olduğu için daha sonra irtidad etse de ondan doğan çocuklar, irtidaddan önce veya sonra doğarsa fark etmeksizin Müslüman olarak kabul edilir ve İslam'a cebredilirler. Ama bunlardan doğacak olan çocuklar için kuvvetli görüşe göre İslam'a cebr söz konusu değildir. Çünkü anne ve babaya tabiiyet söz konusu olsa da dede ve nine gibi ikinci kuşak üst soya bu konuda tabiiyet söz konusu değildir.

## B. Osmanlı Uygulamasında Çocukların İhtidasının İrtidatla İlişkisi

Osmanlıda ihtida hususu doğrudan çalışma konumuz olmadığından dolayı detaylı olarak incelenmemiştir. Ancak çocukların irtidadının kabul edilip edilmemesi, çocukların Müslümanlığının kabul edilip edilmemesi hükmüne bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple Osmanlı'da ihtida konusunda yaşın etkisi irtidad konusu bakımından önem arz etmektedir.

Ebu Hanife ve İmam Muhammed, irtidadın buluşundan önce geçerli olduğunu kabul etmektedir. Osmanlıda da Hanefi mezhebi geçerlidir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in buluşundan önceki irtidadı geçerli kabul etmesinin temel nedenlerinden bir tanesi, buluşundan önce Müslüman olmayı da geçerli kabul etmeleridir. Ebu Yusuf'a göre de her ne kadar buluşundan önce irtidad geçerli olmasa da buluşundan önce Müslümanlık geçerlidir. Hanefi mezhebine göre buluşundan önce ihtidanın geçerli olduğu hususunda İmam Züfer haricinde ittifak bulunmaktadır. Ancak Osmanlıda ihtida için belirli bir yaşın belirlenmesi ve bu yaşın da buluş için üst sınır olması dikkat çekicidir.

Osmanlıda ihtidanın çocuklara etkisi iki kısımda değerlendirilebilir. Birincisi; anne veya babası ihtida eden küçük çocuğun dininin ne olacağı diğeri ise bizzat küçük çocuğun ihtidasi durumudur. Osmanlı

<sup>76</sup> ŞEYHÜLİSLAM ÇATALCALI ALİ EFENDİ: Fetava-yı Ali Efendi, Açıklayan: H. Necati Demirtaş, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2014, C.1, Fetva No:10, s.294,295.

<sup>77</sup> ŞEYHÜLİSLAM ÇATALCALI ALİ EFENDİ, 1, Fetva No:11, s.295.

<sup>78</sup> NETİCETÜ'L FETAVA (Şeyhülislam Fetvaları), Der. es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedusi, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın vd., Klasik Yayınevi, İstanbul, 2014, Fetva No:513, s.116.

<sup>79</sup> ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ: Behcetü'l- Fetava, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın vd., Klasik Yayınevi, İstanbul, 2011, Fetva No:992, s.186.

<sup>80</sup> ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, Fetva No:993, s.186.

uygulamasında anne veya babası ihtida eden küçük çocuğun, anne ve babasından hayırlı olanına tabi olduğu yani hangisi Müslüman olmuşsa ona tabi olarak Müslüman kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda çok sayıda arşiv kaydı mevcuttur<sup>81</sup>.

Bu bilgilerin somut halini görmek adına en azından bir arşiv kadına yer vermek gerekmektedir. 1847 tarihli bir belgeye<sup>82</sup> göre Süleyman ve karısı Nasrani'dir. Daha sonra Süleyman ihtida ederek Müslüman olmuş, ancak karısı Müslüman olmamıştır. Yaşları küçük iki çocuğu bulunan Süleyman hidane kapsamında annelerinde kalmaları gerekmesine rağmen çocukları kendi himayesine istemiştir. Bu durum üzerine çocukların, babalarına nisbetle Müslüman kabul edilip annelerinden alınmalarına ve Müslüman olan babalarına verilmesine hükmedilmiştir.

Bu ve benzeri kayıtlarda çocukların yaşları küçükken hidane kapsamında annelerinin yanına, hidane süresi sona erince ise babalarının yanına gönderildiği, ancak her iki durumda da Müslüman olan ebeveynine tabiiyetle Müslümanlıklarına karar verildiği anlaşılmaktadır<sup>83</sup>.

İkincisi ise küçük çocukların kendi kararları ile ihtidasıdır. 19. yy. başlarına kadar henüz baliğ olmasa da aklı başında olan çocukların kendi rızaları ile ihtida etmeleri ve Müslüman olmaları kabul görmüştür. Bu husus arşiv kayıtlarından<sup>84</sup> anlaşılmaktadır<sup>85</sup>. İlgili konuda en azından bir arşiv kadına yer vermek gerekmektedir. 1847 tarihli bir belgede<sup>86</sup>, İngiltere Devleti'nden olan Yahudi tabiiyetine ait bir kişinin henüz baliğ olmayan küçük yaştaki oğlunun ihtida ettiği bilgisi yer almaktadır. Henüz baliğ olmayan bu çocuğun Müslümanlığının kabul edilmesi dikkat çekicidir.

Bu kayıtlar, özellikle 19. yy.'a kadar Osmanlı uygulamasının, birçok baskıya rağmen İslam hukukuna uygunluğu göstermektedir.

Ancak daha sonra küçük çocukların kendi iradeleri ile ihtidalarının kabulü hususunda farklı düzenlemeler ortaya çıkmıştır. İhtidanın kabulü için; baliğ olma, on yaşını doldurma, on beş yaşını doldurma gibi zamanla yükseltelen yaş sınırları belirlenmiştir<sup>87</sup>. 19. yy. sonundan 1913 tarihine kadar Osmanlıda ihtida için buluş üst yaşı olan on beş yaş alt sınır olarak belirlenmiştir. On beş yaşından önce gerçekleştirilen din değiştirmeler, hukuk tarafından tanınmamıştır. Buluşdan önce din değiştirmenin sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik nedenlerinin olduğu ifade edilmektedir<sup>88</sup>. 1913 yılına kadar, buluşdan önce ihtida eden çocukların ihtidalarının, aileleri tarafından yapılan itirazlar (çocukların kandırıldığı veya zorla Müslüman yapıldığı) neticesinde reddedildiği ve çocukların ailelerine veya güvenli başka bir yere teslim edildiği Osmanlı arşiv kayıtlarında yer almaktadır<sup>89</sup>. Bu minvalde çok sayıda kayıt bulunmaktadır<sup>90</sup>. 1913 yılından sonra ise çocukların ihtidasının alt sınırı yirmi yaş (yirmiye doldurup yirmi birden gün almak) olarak belirlenmiştir<sup>91</sup>. Bu yaş sınırı buluşdan da yukarıda olduğu için dört mezhebin görüşünün de dışında bir uygulamaya başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun temel sebebi Avrupa devletlerinin şiddetli baskısıdır. Osmanlı Devleti, bu şikayetler ve baskılar sonucunda çocukların ihtidası hususunda farklı düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır<sup>92</sup>.

Osmanlıda çocukların, anne-babalarına tabiiyetlerine göre dinleri belirlenmekte, bu durum yaşlarının küçük olmasından kaynaklanmaktaydı. Anne babalarına tâbî olan bu çocuklar, baliğ olduklarında ise istedikleri dini seçebilmekteydi<sup>93</sup>. Bu durum özellikle Hanefi mezhebi görüşüne aykırıdır. Çünkü Hanefi mezhebine göre çocuklar, anne-babalarına tabiiyetle Müslüman oldukları durumda da daha sonra din değiştirmeleri halinde mürted olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı uygulamasında ihtidada Hanefi mezhebine değil, Şafii mezhebinin görüşüne uygun bir yaklaşım sergilendiği çıkarımında bulunulabilir. Ancak bu konuda Şafii mezhebin görüşüne uygun olarak karar verildiğine dair açık bir ifadeye rastlamadık. Avrupalı Devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışma bahanelerinden bir tanesi olarak ihtida meselesini kullandığı, Osmanlı'nın ise özellikle 20. yy.'da hakimiyetini kaybetmeye başladığı ve Avrupalı Devletlere karşı koyabilecek gücü kendisinde bulamadığı için zorunluluk dolayısıyla çocukların ihtidası hususunda İslam hukuku kurallarını net olarak tatbik edemediği ifade edilebilir.

<sup>81</sup> İlgili örnekler için bkz. ASLAN, Halide: Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.90-109.

<sup>82</sup> Başkanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (BOA, A.}MKT.): Defter Gömlek No: 91/39, H.13.08.1263.

<sup>83</sup> ASLAN, s.90-97. Hak sahibinin dinin, hidane hakkına etkisine dair detaylı bilgi için bkz. ATASOY, İslam ve Osmanlı Hukukunda Hidane.

<sup>84</sup> Bu husus hakkındaki örnek arşiv belgeleri için bkz. ASLAN, s.90-109.

<sup>85</sup> DERİNGİL, Selim: 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidat, İletişim Yayinevi, İstanbul, 2021, s.82-94; ASLAN, s.97-109.

<sup>86</sup> Başkanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (BOA,HR.MKT.): Defter Gömlek No: 18/18, H.23.05.1263.

<sup>87</sup> DERİNGİL, s.82-94; ASLAN, s.97-109.

<sup>88</sup> Ancak, temyiz kudretine sahip ve aklı başında olmasına rağmen henüz buluşa ermeyen bir çocuğun İslam'ın geçerli olduğu görüşünde olan imamlarımızın görüşleri dikkate alındığında sebepleri bunlarla sınırlandırmamak ve asıl sebebin gerçek bir ihtida ve hidayet olabileceğini ifade etmek gerekir.

<sup>89</sup> KOCAOĞLU, Burak: "Osmanlı Devleti'nde Çocukların İhtida Meselesi (1886-1914)", History Studies, 12(3), 2020, s.789-805.

<sup>90</sup> İlgili örnekler için bkz. KOCAOĞLU, s.789-805.

<sup>91</sup> Başkanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (BOA, DH.HMS): Defter Gömlek No: 13/49, H.13.09.1331; DERİNGİL, s.93, 94; ŞAHİN, Bilgehan: Osmanlı'da İhtida Hareketleri (1900-1922), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2022, s.47-56.

<sup>92</sup> KOCAOĞLU, s.789-805; ŞAHİN, s.49-67.

<sup>93</sup> ASLAN, s.95.

### C. Osmanlı Uygulamasında Çocukların İrtidatı (Osmanlı Sakk Kayıtları ve Mahkeme Kayıtları Kapsamında)

Osmanlı uygulaması kapsamında kadı sicilleri ve sakk kitaplarında çocukların irtidadına ilişkin olan az sayıda kayda ulaşıldık. Bu kapsamda İstanbul kadı sicilleri, Diyarbakır kadı sicilleri, Konya kadı sicilleri ve mühimme defterlerinden bazı kayıtlar incelenmiştir. Bu sicil ve defterlerde mürtedlere yönelik çok sayıda hükme ulaşılsa da çocukların irtidatı ve bunun sonuçlarına ilişkin çok az sayıda örneğe ulaşıldık. Bu örneklerden konumuzla doğrudan ilişkili olan ve dikkat çekici nitelik taşıyan tek bir kayda ulaşıldık. Çalışmamızda İstanbul mahkemesinde yer alan bu kayda ve bunun değerlendirmesine yer verdik. Ayrıca sakk kitaplarından; Tuhfetü's-Sukuk, Camiu Envari's-Sukuk, Bedayiu's-Sukuk ve Dürrü's-Sukuk isimli dört kitap incelenmiştir. Bunlardan Bedayiu's-Sukuk isimli kitaptan bir tane, Dürrü's-Sukuk isimli kitaptan da bir tane örneğe ulaşıldık. Bu örneklerle ve değerlendirmelerine yer verdik.

Dürrü's-Sukuk isimli sakk kitabında yer alan ve çocuğun anasına tabiiyetle irtidatı hususunda olan kayıt şöyledir:

“Maruz-ı dâi-i kemineridir ki bundan akdem şeref-i İslam'la müşerrefe olduğu ihbar-ı sikat ile mütehakkık olan Sofya nam mühtediye meclis-i şer'î münirde zevç-i sabık devlet-i âliye tebasının Yahudi milletinden Sabatay veled-i fülân muvacehesinde ben bi-hidayetillahi teala tarih-i ilamdan beş sene mukaddem şeref-i İslam'la müşerrefe olduğumda merhum Sabatay'ın firaşından hasil ve bundan mütevellid olup halen on üç yaşında olmakla mürâhik ve âkil ve mümeyyiz olan işbu hazır-ı bi'l-meclis oğlum Avram dahi bana tabiiyetle Müslim olmuş iken babası merhum Sabatay oğlum merhumun bana inkıyadına mümanaat etmekle kibel-i şer'den tembih olunmak matlubumdur diye dava ettik de merhum Sabatay dahi mümanaatını bade'l-inkar hazır-ı merhum Avram lede'l-istintak cevabında anası müddeiye-i merkume Sofya'nın şeref-i İslam'la müşerrefe olduğu tarihte kendisi sağır bulunduğunu ve işbu tarih-i ilamdan iki ay mukaddem hadd-i buluğa vasil olduğunu ikrar ve itiraf ma'azallah teala Yahudi dininde ısrarıyla irtidadını izhar etmeğin mucibince hazır-ı merhum Avram anası mühtediye-i merkume Sofya'ya tabiiyetle şeran müslim olup İslam'dan ibâ etmekle İslam'a gelinceye değin şeran hapsini iktiza eylediği tescil ve İstanbul Bab Mahkemesinden huzur-ı âlilerine ilam olundu.”<sup>94</sup>

Söz konusu sakk kaydına göre Sofya isimli bir kadın beş sene önce ihtida ederek Müslüman olmuştur. Sabık kocası olan Sabatay isimli Yahudi ile nikah akitleri feshedilmiştir. Bu bilgi her ne kadar kayıta yer almasa da kadının ihtidatı ile beraber kocanın gayrimüslim olarak kalmakta ısrarı sonucu nikah akdinin feshedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi Sabatay ile eski karısı Sofya'nın Avram isimli çocukları on üç yaşında akıllı ve mürâhiktir. Yani mümeyyiz çocuktur. Hanefi mezhebi görüşüne göre çocuk, ana ve babadan hayırlı olana tabi olur. Bu sebeple söz konusu olayda da Avram, annesine tabi olarak Müslüman hükmünde kabul edilmiştir. Sabatay; oğlunun, anasına tabi olarak Müslüman olmasına karşı çıktığı için Sofya, Sabatay'a dava açmıştır. Sabatay bu iddiaları reddetmiştir. Avram ise annesinin ihtida ettiği tarihte kendisinin küçük olduğunu (kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Avram sekiz yaşında iken annesi ihtida etmiştir), davadan iki ay önce kendisinin baliğ olduğunu ve Yahudi olmakta ısrar ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme ise Avram'ın, annesine tabiiyetle Müslüman olup daha sonra İslam'dan çıktığını bu sebeple İslam'a dönene kadar hapiste tutulması gerektiğine karar vermiştir. Çocuk tabiiyet yoluyla Müslüman olduğu ve baliğ olduktan sonra Müslüman olduğuna dair bir ikrarı bulunmaksızın irtidat ettiği için Hanefi mezhebi görüşüne uygun olarak İslam'a dönene kadar zorlanması ve hapiste tutulmasına karar verilmiştir. Mürtedin hükmü olarak ölümüne karar verilmemiştir. Eğer baliğ olduktan sonra İslam'ını ikrar edip daha sonra irtidat etmiş olsaydı, İslam'a dönmesi teklifinden sonra ölüm cezası verilebilirdi. Ancak tabiiyet yoluyla Müslümanlığına hükmedilme hususu bu durumun istisnasını teşkil etmiştir.

Bedayiu's-Sukuk isimli sakk kitabında yer alan ve çocukların irtidadına ilişkin olan kayıt şöyledir:

“Tarih-i ilamdan dört sene mukaddem şeref-i İslam'la müşerref olduğu sikat-ı ihbarlarıyla mütehakkık olan Aişe nam mühtediye meclis-i şer'de zevç-i sabık Avram nam Yahudi muvacehesinde ben bi-hidayetillahi teala işbu tarihten dört sene mukaddem şeref-i İslam ile müşerrefe olup ve zevcim merhumun firaşından hasil ve benden mütevellid ve halen on iki yaşında olmakla mürâhik ve âkil ve mümeyyiz olan işbu sağır oğlum Celbun dahi bana tabiiyet ile Müslim olmuş iken babası mezbur mümanaat etmekle mümanaati men olunmak matlubumdur diye dava mürâhik-i merhum Celbun dahi cevabında anası mezburenin tarih-i merhumda şeref-i İslam ile müşerrefe olup ve tarih-i merhumda sağır bulunduğunu ve ancak işbu tarihten altı ay mukaddem hadd-i buluğa baliğ olduğunu ikrar ve ma'azallah Yahudiyetinde ısrar ile irtidadını izhar eylemeğin mucibince merhum Celbun, anası mühtediye-i mezbureye tabiiyet ile şeran Müslim olup İslam'dan ibâ etmekle İslam'a cebri iktiza eylediği huzur-ı âlilerine ilam olundu.”<sup>95</sup>

Söz konusu sakk kaydına göre Aişe isimli kadın ihtida etmiştir. Ancak kocası Müslüman olmadığı için evlilikleri feshedilmiştir. Aişe'nin, Yahudi olan eski kocası Avram'dan olan oğlu Celbun Aişe'ye tabiiyetle Müslüman kabul edilmiştir. Çünkü baliğ olmadan önce çocuklar, din bakımından ebeveyninin hayırlısına tabi olurlar. Avram ise oğlunun Müslüman olarak yaşamasına engel olmuştur. Aişe, eski kocasının bu konudaki müdahalesinin sona erdirilmesi için mahkemeye başvurmuştur. Durum Celbun'a sorulduğunda Celbun, henüz altı ay önce baliğ olduğunu, daha önce baliğ olmadığından Müslümanlığının kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Yahudi olarak baliğ olduğu için mürted hükmünde olmaması gerektiğini iddia etmiştir. Ancak mahkeme Celbun'un, annesi Aişe'ye tabiiyetle Müslüman olduğu, bu

<sup>94</sup> ÇAVUŞZADE MEHMET AZİZ, Dürrü's-Sukuk, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul, 1277, C.1, s.118.

<sup>95</sup> ŞANIZADE, Bedayiu's-sukuk (Sakk-i Şanizade), Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevî'ş-şukuk (Sakk-i Cedid) Hamişinde, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1329, s.88, 89.

sebeple de yeniden İslam'a dönmesi için cebredileceği yönünde karar vermiştir. Hanefi mezhebi görüşüne uygun olarak verilen kararda Celbun'un baliğ olmasına rağmen öldürülebileceğine ilişkin bilgi verilmemiştir. Çünkü çocukken tabiiyet yoluyla Müslüman kabul edilenler mürted olarak baliğ olduklarında buluş öncesi Müslümanlıklarında şüphe olduğundan dolayı öldürülmezler. Ancak baliğ olduktan sonra Müslümanlığını ikrar edip daha sonra irtidat edenler ise İslam'a dönme teklifini reddetmeleri durumunda öldürülebilirler.

İstanbul Mahkemesinde yer alan bir kayıt mümeyyiz küçüklerin irtidatına ve bunun sonucuna yönelik uygulamaya dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İlgili kayıt şu şekildedir:

“Kıbtî taifesinden Mühtedi Ömer nam kimesne meclis-i şer’-i hatir-i lazımu’t-tevkirde sulbi oğlu Dimo nam sağır hazır olduğu halde ben ehl-i zimmetten iken tarih-i ilamdan iki sene mukaddem binayettillah-i teala şeref-i İslam ile müşerref olduğumda oğlum sağır-i merkum dokuz yaşında olup bana tabiiyet ile İslam’ına şeran hükmolunmağın merkumu taaallüm-i din ve Kur’an için terbiye murad eylediğim bana itaatten imtina eder diye eylediği bi’l-cümle takrir-i meşruhunu oğlu sağır-i mezbur tasdik ve hala on bir yaşında olup mümeyyiz ve âkil olmakla İslam ve irtidatı sahih olup lakin İslam’ı ikrardan imtina ile mürted olup ve İslam, babasına tabiiyet ile olmakla bade’l-buluğ ancak haps ile İslam’a cebr olunmak iktiza etmeğın sağır-i merkum bade’l-buluğ İslam’a cebr ve habs olunmak üzere el-hâletü hâzihî li-ecli’l-hıfz Kıbtıyan Cizyedarı Osman Ağa’ya teslim olunup firar edecek olur ise hapse izin verildiği İstanbul Mahkemesi’nden huzur-ı âlilerin ilam olundu.”<sup>96</sup>

Söz konusu mahkeme kaydına göre önceden Kıptî bir zimmî olan kişi daha sonra ihtida ederek Ömer adını almıştır. Ömer’in Dimo isminde bir oğlu vardır. Dimo, babası Müslüman olduğunda dokuz, mahkemeye başvurulduğunda ise on bir yaşındadır. Ömer, oğlunun mümeyyiz küçük olduğunu ve bu sebeple de kendisine tabi olarak Müslüman olması gerektiğini ifade etmiştir. İslam dinini ve Kur’an-ı Kerim’i oğluna öğretmek ve onu İslam ile terbiye etmek istediğinde oğlunun kendisine itaat etmediğini ve irtidat ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme öncelikle, mümeyyiz çocukların Müslümanlığının ve irtidatının geçerli olduğunu ifade ederek Hanefi mezhebi görüşüne muvafık bir bilgi vermiştir. Çocuğun buluşdan sonra İslam’a cebredilmesi gerektiğine ve bu sebeple hapsedilebileceğine karar vermiştir. Ancak bu çocuğun tabiiyet dolayısıyla Müslüman olması sebebiyle, baliğ olduktan sonra dahi irtidat fiili cezası olarak ölümüne karar verilemez. Henüz baliğ olmayan çocuğun baliğ olana kadar işe güvenilir bir kişi olan cizyedar Osman Ağa’nın yanında muhafaza edilmesi ve firara teşebbüs etmesi durumunda baliğ olması beklenmeden hapsedilmesi kararı verilmiştir. Çocuğun baliğ olana kadar bir kişinin yanında muhafaza edilmesi, çocuklar için verilen güvenlik tedbiri kapsamında değerlendirilebilir.

#### IV. SONUÇ

Mümeyyiz çocukların (temyiz gücüne sahip ancak henüz baliğ olmayan çocukların) Müslümanlığı ve irtidatı hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre bu çocukların hem Müslümanlıkları hem de irtidatları geçerlidir. İkinci görüşe göre bu çocukların Müslümanlıkları geçerli ama irtidatları geçersizdir. Üçüncü görüşe göre bu çocukların hem Müslümanlıkları hem de irtidatları geçersizdir. Gayrı mümeyyiz çocukların (temyiz kudretine de sahip olmayan çocukların) ise Müslümanlıklarının da irtidatlarının da geçersiz olduğu hususunda mezhepler arasında ittifak vardır. Ebu Hanife ve İmam Muhammed’e göre mümeyyiz çocukların Müslümanlığı da irtidatı da geçerlidir. Farklı rivayetler olmakla beraber tercih edilen rivayete göre Malikiler ve Hanbeliler de Ebu Hanife ile aynı görüştedir. İmam Şafii ve Züfer’e göre baliğ olana kadar çocukların Müslümanlığı da irtidatı da geçerli değildir. Ebu Yusuf’a göre ise buluşdan önce çocukların Müslümanlığı geçerli iken irtidatları geçerli değildir. Bu konuda çocukların hakları ve günümüzde uygulama bakımından Ebu Yusuf’un görüşünün daha isabetli olduğu ifade edilebilir. Bir rivayette Ebu Hanife’de Ebu Yusuf ile aynı görüştedir.

Mürted çocuk baliğ olmadan önce ona irtidat dolayısıyla ölüm cezası verilemez. Bu konuda ittifak vardır. Mürted çocuk baliğ olduğunda ise Hanefilere göre tabiiyetle Müslüman kabul edilip daha sonra irtidat etmesi durumunda yine ölüm cezası verilmez. Ancak hapis ve benzeri yöntemlerle İslam’a cebredilir. Henüz baliğ olmadan, başkasına tabiiyetle değil kendi kararı ile Müslüman olan bir çocuğun irtidat etmiş olarak baliğ olması durumunda kıyas gereği bu kişi irtidatın cezası olarak öldürülür. İstihsanen ise öldürülmez. Çünkü bu çocuğun buluşdan önceki inancının (Müslümanlığının) geçerli olup olmadığı hususunda farklı içtihatlar vardır. Bu konudaki şüphe de ölüm cezasını düşürür. Ancak bu kişi baliğ olduktan sonra da Müslüman olduğunu ikrar ederse veya karine olarak Müslüman olduğu belli olursa ve daha sonra irtidat ederse bu durumda öldürülür.

Osmanlı uygulamasında çocukların irtidatına etkisi bakımından çocukların ihtidasında geçerli hükümler incelendiğinde; Hanefi mezhebine değil, Şafii mezhebinin görüşüne kısmen daha yakın bir yaklaşım sergilendiği çıkarımında bulunulabilir. Ancak bu konuda Şafii mezhebinin görüşüne uygun olarak karar verildiğine dair de açık bir ifadeye rastlanmamıştır. 19. yy.’a kadar çocukların kendi kararları ile ihtidatı hususunda bir yaş sınırı bulunmamasına rağmen 19. yy.’ın ortalarından sonra önce on beş, 20. yy.’ın başlarında ise yirmi yaşından önce kendi kararı ile ihtida edenlerin ihtidatlarının geçerli kabul edilmemeye başlanması dikkat çekmektedir. Avrupalı Devletlerin Osmanlı’nın iç işlerine karışma bahanelerinden bir tanesi olarak ihtida meselesini kullandığı, Osmanlı’nın ise özellikle 20. yy.’da hakimiyetini kaybetmeye başladığı ve Avrupalı Devletlere karşı koyabilecek gücü kendisinde bulamadığı için zorunluluk dolayısıyla

<sup>96</sup> İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203/M. 1786-1787), ed. Yılmaz, Coşkun, İstanbul: Kültür AŞ, 2019. Hüküm No: 198, C.80, s.191.



çocukların ihtidası hususunda İslam hukuku kurallarını net olarak tatbik edemediği ifade edilebilir.

Osmanlı dönemi fetva kitapları, sakk kitapları ve mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre çocukların irtidadı ve bu durumun sonuçları hususunda Hanefî mezhebine uygun olarak fetva ve kararların verildiği ifade edilebilir. Gerek fetva gerek sakk kitaplarındaki bilgiler Hanefî mezhebi görüşüne muvafaktır.

#### KAYNAKÇA

- ASLAN, Halide: Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- ATASOY, Samed: İslam ve Osmanlı Hukukunda Hidane, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.
- AVCI, Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku (II) Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- AVCI, Mustafa: Türk Hukuk Tarihi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.
- BARDAKOĞLU, Ali: “Bulûğ”, DİA, C.6, s.413-414.
- BARDAKOĞLU, Ali: “İstihsan”, DİA, C.23, s.339-347
- Başkanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (BOA, DH.HMS): Defter Gömlek No: 13/49.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Mektuni Kalemî (BOA, HR.MKT.): Defter Gömlek No: 18/18
- Başkanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (BOA, A.İMKT.): Defter Gömlek No: 91/39.
- BEROJE, Sahip: Farklı Bakış Açılıyla İrtidat Suçu ve Cezası, Fecr, Ankara, 2017.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi: Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1991.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, Sahîh-i Buhârî, Dâru tavkî'n-necât, Beyrut, 1422.
- CEZİRÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz: el-Fıkıh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- CİN, Halil/AKGÜNDÜZ: Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2017.
- CİN, Halil/AKYILMAZ: Gül: Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya, 2019.
- ÇAVUŞZADE MEHMET AZİZ, Dürrü's-Sukuk, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul, 1277.
- DALGIN, Nihat: “Mürâhik”, DİA, C.32, s.40-41.
- DAMAD, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhizade: Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur, Darul İhyâüt Terâsil Arabî, ty.
- DERİNGİL, Selim: 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidat, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2021.
- DÖNDÜREN, Hamdi: Delilleriyle İslam Hukuku (Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras), Konya, 1977.
- EBÜ DÂVÜD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, Sünen-i Ebî Dâvûd, Tahkik: Şuayb Arnavut vd., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- EBU ZEHRA, Muhammed: İslam Hukukunda Suç ve Ceza (I), Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi, İstanbul, 1994.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra: Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017.
- Fetâvâyi Hindîyye, Çev. Mustafa Efe, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1999.
- HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim: Mülteka'l-ebhur, Çev. Mustafa Uysal, İstanbul, 1973.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin: Reddül-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar, Çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Cemmâîlî: el-Muğnî, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru Âlemu'l-Kutub, Riyad, 1417/1997.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, Sünen-i İbn Mâce, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Daru'l-İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye – Faysal İshâ el-Bâbî el-Halebî, 1431.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî: Lisânü'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414.
- İBN RÜŞD, Ebû'l-Velfîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî: Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425/2004.
- İBNÜ'L-HÜMÂM - KADIZÂDE, Ahmed Şemseddin Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid es-Sivâsî el-İskenderî: Fethü'l-Kâdir ale'l-Hidaye, Netâ'icü'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr (Tekmilâtü'l-Fethu'l-Kâdir), Daru'l-Fikr, Lübnan, 1389/1970.
- İNCE, İrfan: “Ridde”, DİA, C.35, s.88-91.
- İstanbul Kadı Sicilleri 80 İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203/M. 1786-1787), ed. Yılmaz, Coşkun, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- KARAMAN, Hayreddin: Mukayeseli İslâm Hukuku, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî: Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fi Tertibi's-Şerâ'i', Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- KOCAOĞLU, Burak: “Osmanlı Devleti'nde Çocukların İhtida Meselesi (1886-1914)”, History Studies, 12(3), 2020, s.789-805.
- KÖSE, Murtaza: İslam Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidat ve Mürtedin Hükmü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991.
- MERGİNÂNÎ, Ebu'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî: el-Hidâye fi Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî, Tahkik: Tellal Yusuf, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd: el-İhtiyar li- Ta'lîlî'l-Muhtar, Çev. Ahmet Oğuz, Mustafa Bülent Dadaş vd., Nuh Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- MOLLA HÜSREV, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali: Dürerü'l-Hükkâm Şerhi Gürerü'l-Ahkâm, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty.
- NETİCETÜ'L FETAVA (Şeyhülislam Fetvaları), Der. es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedusi, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın vd., Klasik Yayınevi, İstanbul, 2014.
- SERAHSÎ, Ebu Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed: el-Mebsût, Daru'l-Maruf, Beyrut, 1414/1993.
- ŞAHİN, Bilgehan: Osmanlı'da İhtida Hareketleri (1900-1922), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2022.
- ŞANİZADE, Bedayiu's-sukuk (Sakk-i Şanizade), Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevi's-şukuk (Sakk-i Cedid) Hamişinde, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1329.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî: Neylü'l-Evtâr, Tahkik: İsmâeddin Sabbabetî, Daru'l-Hadis, Mısır, 1413/1993.

- ŞEYH BEDREDDİN: et-Teshil, Şerhu Letaifi'l-İşarat (Letaifi'l-İşarat Şerhi), Ed. Apaydın, Hacı Yunus, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012.
- ŞEYHÜLİSLAM ÇATALCALI ALİ EFENDİ: Fetava-yı Ali Efendi, Açıklayan: H. Necati Demirtaş, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2014.
- ŞEYHÜLİSLAM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ: Behcetü'l- Fetava, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algin vd., Klasik Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ŞİRBİNÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî eş-Şafîi: Muğni'l-Muhtâc, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk, Sünen-i Tirmizi, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Fuâd Abdalbâki ve İbrahi Atvah, Mısır: Şirket-i Mektebe ve Matbaat-ı Mustafa el-Bâb-i Halebî, 1395/1975.
- UDEH, Abdulkadir: Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku (Özel Hükümler) (II), Ter. Ali Şafak, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2012.
- ÜNAL, Mustafa: "Modern Hukuk ve İslâm Hukukunda İfade Özgürlüğü ve Dine Hakaret Noktasında Sınırlandırılması" Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), 2019, s.135-158.
- Vizâretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye: el-Mevsûatü'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye, Kuveyt, 1404-1427.
- ZEYDAN, Abdülkerim: İslam Hukukuna Giriş, Ter. Ali Şafak, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2020.
- ZEYLAÎ, Fahreddîn Osmân b. Alî el-Hanefî: Tebyînu'l-Hakâik Şerhi Kenzi'd-Dekâik (Hâşiyetü'ş-şelebî ile birlikte), Matbatu'l-Kubrâ el-Emiriyye Bulak, Kahire, 1313.
- ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa: el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhû, Daru'l-Fıkr, Dımaşk, ty.

**Yazar Beyanı | Author's Declaration**

**Mali Destek | Financial Support:** Yazar Abdussamed ATASOY, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | Abdussamed ATASOY, who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

**Yazarların Katkıları | Authors's Contributions:** Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

**Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest:** Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

**Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval:** Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

**Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics:** Yazar, makalenin tüm süreçlerinde İnÜHFD'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde İnÜHFD'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın İnÜHFD'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of InULR in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Inonu University Law Review and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Inonu University Law Review.